

E. X. González Seoane (2003): “A estandarización do léxico en Galicia: perspectiva histórica”, en M. Álvarez de la Granja / E. X. González Seoane (eds.): *A estandarización do léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, 163-196.

You are free to copy, distribute and transmit the work under the following conditions:

- **Attribution** — You must attribute the work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).
- **Non commercial** — You may not use this work for commercial purposes.

A ESTANDARIZACIÓN DO LÉXICO EN GALICIA: PERSPECTIVA HISTÓRICA

Ernesto Xosé González Seoane

Instituto da Lingua Galega. USC

Nos procesos de emerxencia das variedades estándar a codificación gramatical –nomeadamente a morfolóxica–, e máis aínda a codificación gráfica, son seguramente aspectos privilexiados, na medida en que reciben máis atención por parte dos planificadores e en que, ó propio tempo, espertan máis interese entre o público en xeral, que é –non o esquezamos– o destinatario último do proceso. Pola contra, as discusións sobre o estándar léxico adoitan permanecer nun segundo plano e, en todo caso, raramente suscitan o apaixonamento que rodea outros debates como o ortográfico. Cando menos, isto é así nas fases iniciais do proceso. Non é casual, neste sentido, que case sempre as propostas de grafización precedan no tempo ás propostas de codificación gramatical, e estas, por súa vez, ás de codificación léxica. As razóns non son difíciles de imaxinar: en primeiro lugar, a prescrición adoita ser moito máis estricta, por esta orde, nos planos gráfico e morfolóxico, onde calquera desviación é inmediatamente sancionada, e moito máis laxa no terreo do léxico, onde reina unha maior permisividade; por outra banda, o léxico dunha lingua preséntase como un inventario aberto, dinámico, exposto ás innovacións e á creatividade en moita maior medida cós sistemas fonolóxicos ou cós paradigmas morfolóxicos; precisamente por este carácter aberto, o traballo de ‘carrexo de materiais’ resulta moito máis laborioso e dilatado no tempo; e finalmente, a codificación léxica carece da relevancia simbólica que, alén da súa pura función instrumental¹, asume adoito a grafización, mesmo a pesar de ser este probablemente o aspecto menos ‘lingüístico’, máis convencional da planificación do corpus².

1 De feito, non poucas linguas manteñen sistemas gráficos anticuados, pouco económicos e de complexa adquisición. Joseph (1987: 66) xustifica o caso do inglés “because of graphicentric beliefs in the superior authority of the written language, as well as in a desire for cultural continuity that makes the increased effort worth the price”.

2 Non obstante, non debe ignorarse que a adopción de determinadas convencións gráficas pode inducir cambios fonéticos ou morfolóxicos (*cf.* Joseph 1987: 65-68).

O caso galego resulta, a este respecto, escasamente orixinal. En efecto, un breve repaso dos textos metalingüísticos producidos a partir de mediados do século XIX revela de maneira inequívoca que a codificación gráfica foi percibida como o problema fundamental da constitución do estándar, ó punto de que en moitos momentos grafización e codificación chegan mesmo a confundirse en virtude dun proceso sinecdóquico. Máis aínda, durante unha boa parte deste século e medio, o debate neste terreo concentrouse nun curto repertorio de problemas moi concretos, aínda que revestidos dunha forte carga simbólica (sinaladamente, a representación da prepalatal fricativa xorda e de certos procesos fonotáticos, a distinción gráfica das vocais medias e pouco máis). Neste sentido, non deixa de ser significativo que, ata datas ben recentes, as propostas explícitas de codificación do galego a penas conteñen máis ca unhas sucintas, e incompletas, normas ortográficas ou, no mellor dos casos, unhas poucas indicacións morfolóxicas relativas á flexión nominal e verbal ou ó tratamento de certos afixos derivativos³.

Sexa como for, da falta de propostas articuladas e completas para a codificación léxica non debe inferirse que ó longo deste período non existise ningunha reflexión verbo dos criterios en que se debía alicerzar o léxico da variedade estándar. Máis ben ó contrario, é xa nos momentos aurorais do rexurdimento do galego como lingua escrita, aló contra mediados do século XIX, cando comezan a deixarse sentir as primeiras mostras desta inqedanza. Será sobre todo a partir da década de 1880 cando, coincidindo co verdadeiro despegue da Renascencia na súa dimensión literaria, ese asunto pase a ocupar un plano máis destacado.

De entón acá véñense repetindo insistentemente os debates, e reiterándose tamén os argumentos, acerca dos criterios en que se ha de basear a construción da variedade estándar. En calquera caso, por máis que os obxectos de discusión non variaran substancialmente, advírtese unha certa evolución que discorre en paralelo ás mudanzas nos obxectivos do proceso de normalización social. Así, cando o proceso de recuperación do galego se limita ó ámbito da creación literaria, as preocupacións céntranse na necesidade de conformar unha variedade estándar coa dignidade estética esixible a unha lingua que aspira a ser o vehículo de expresión dunha literatura culta. Pola contra, cando, máis modernamente, os obxectivos da normalización so-

³ De feito, a primeira proposta normativa minimamente completa son as *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego*, de 1978. As tentativas anteriores, desde as rudimentarias “Instrucciones para la redacción de las papeletas del Diccionario” (RAG 1907) ata as *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (RAG 1971), pasando polas normas do Seminario (SEG 1933, 1936), resultan excesivamente elementais e incompletas. O mesmo se podería dicir das *Normas ortográficas do idioma galego* elaboradas pola Comisión de Lingüística da Xunta de Galicia en 1980.

cial se fan máis ambiciosos e se persegue ocupar todo o espectro de funcións que demanda unha comunidade lingüística moderna, o acento trasládase á actualización terminolóxica.

Este traballo pretende identificar, sistematizar e analizar as opinións vertidas entre mediados do século XIX e os primeiros anos da década de 1980 acerca de catro aspectos problemáticos que consideramos os principais motivos de discusión. Aínda que en sentido estricto ningún deles afecta en exclusiva ó compoñente léxico, si coidamos que teñen unha especial incidencia sobre el. En primeiro lugar trataremos de presentar as valoracións do galego popular e as consideracións sobre a súa idoneidade como base do galego culto. Logo analizaremos as opinións sobre a influencia do español no galego e sobre as reaccións de tipo purista que xa desde un principio se desatan para tentar contrarrestala. En terceiro lugar presentaremos algunhas consideracións sobre a vinculación de galego e portugués e sobre as implicacións desta vinculación na construción do estándar. Finalmente trataremos o aproveitamento do galego antigo para a construción do estándar moderno.

1. “FLORES HAY NO XARDÍN, BERZAS NA HORTA”: GALEGO CULTO E GALEGO POPULAR

Con esta contundente sentenza Evaristo Martelo Paumán trazaba en 1885 as estremas entre o galego popular, o galego de labradores e xornaleiros, de arrieiros e mozas de cántaro, e o galego culto e requintado dos *bos* escritores. Por máis que a condición aristocrática de Martelo influíu seguramente nesta consideración pexorativa do galego popular, o certo é que a súa non pode considerarse de ningún xeito unha voz illada no século XIX galego. Máis ben ó contrario, podería considerarse a formulación dun pensamento, se non xeneralizado, cando menos si moi estendido no seu tempo.

De maneira xeral, podemos dicir que a posibilidade de tomar o galego popular como base para a construción da variedade culta non gozou precisamente das simpatías da maior parte da intelectualidade do país. Hai xa algúns anos, nun traballo sobre as concepcións do galego estándar nos gramáticos do XIX (González Seoane 1994), establecíamos unha distinción entre unha orientación popularista, representada por Saco, e outra de inspiración cultista, defendida por autores como Marcial Valladares e Manuel R. Rodríguez. Para o primeiro, a variedade culta (enténdase ‘literaria’) debía enterrar as súas raíces na lingua oral e popular. Consecuentemente coa súa concepción, Saco non tiña inconveniente ningún en propoñer a fala rústica e aldeá, que algúns tanto deostaban, como base sobre a que alicerzar o patrón lin-

güístico do galego. Se o facía así era porque consideraba que era precisamente nestes ámbitos onde o galego se mantivera a resguardo da penetración do castelán, a diferenza do que acontecera nas cidades, onde segundo a súa apreciación, se falaba o que el definía como “una abigarrada mezcla de gallego y castellano” (Saco 1868: X). A este respecto Saco era tallante:

Una lengua que apenas puede llamarse escrita, no puede tenerse por pura, sino tal como la hablan las únicas personas que no se han dejado aun contagiarse del castellano, esto es, los rústicos (1868: VIII).

Saco prevía, e non lle faltaba razón, que a súa proposta non ía ser acollida precisamente con entusiasmo nos círculos ilustrados do país, desde onde supoñía que o acusarían de consagrar como norma o vulgarismo e a incorrección. Así, esfórzase por rebater por anticipado estes argumentos apelando á necesidade de que o gramático se aproxime á realidade lingüística deixando a un lado os seus prexuízos. Neste sentido, salienta que moitas das solucións tradicionalmente conceptuadas como vulgares son produto da propia dinámica interna do sistema:

El exámen atento y comparativo de esas alteraciones, al parecer opuestas á la corrección gramatical, me ha hecho conocer que tienen su fundamento en la naturaleza e índole particular de la lengua misma (1868: VIII).

O recurso ó galego popular viría ademais avalado pola falta dun escritor de calidade excepcional capaz de erixirse en modelo para o resto dos seus colegas e para os falantes en xeral. Neste sentido, nun artigo significativamente titulado “Poesía gallega contemporánea. Sus defectos más comunes” (Saco 1876: 3-4), afirmaba:

No ha surgido aún, es verdad, en nuestros horizontes, uno de esos astros de primer orden, uno de esos brillantes poetas que en impereceros monumentos, como el de Camoens [...] ó el de Mistral [...], fijan é inmortalizan su idioma⁴.

Así pois, diante da falta de autores clásicos capaces de erixirse en modelos lingüísticos e da corrupción do galego urbano, a lingua oral campesiña

4. Xa na *Gramática* Saco xustificaba a ausencia de exemplos tirados de textos literarios aludindo á falta de autores “clásicos”: “sus autores son demasiado modernos para tener autoridad de clásicos” (1868: IX n.). Só Sarmiento podería gozar desa consideración, mais non en tódolos casos.

convértese na principal, se non única, fonte de lexitimación do galego culto. Téñase en conta, non obstante, que por volta do terceiro cuartel do século XIX, que é cando se datan os escritos de Saco, a produción escrita en galego era aínda exigua. De por parte, a recusación do galego urbano fundaméntase nunha aproximación de tipo purista ó problema da interferencia do español no galego, mais disto ocuparémonos máis adiante.

Naturalmente, disto non debe deducirse que Saco avogase pola abolición das extremas entre rexistros e estilos de lingua, ou que considerase que o galego literario debía ser unha mera translación ó papel do galego oral, mais si que o volume e o nivel de cultivo do galego resultaba naquela altura insuficiente para trazar o lindeiro entre os rexistros familiar e coloquial, por unha banda, e culto e literario pola outra:

La dificultad de manejar con facilidad y elegancia un idioma que no puede contar entre sus timbres el de llamarse literario, por mas que haya en los siglos medios gozado de esta honra, y la de discernir hasta que punto, sin quebrantar las leyes generales del bien decir, se deben conservar en nuestros escritos, como precioso perfume, lo que propiamente es característico de la lengua [enténdase 'da lingua oral e popular'] (Saco 1876: 4).

Así e todo, e aínda recoñecendo esta dificultade, Saco desaconsellaba “mezclar las expresiones propias del lenguaje familiar con las de elevado, las festivas con las serias y aun patéticas”, e mesmo se atrevía a sinalar algúns trazos que el consideraba propios dos rexistros familiares e coloquiais e que eran usados inmoderadamente nos textos literarios. Entre eles salientaba os diminutivos en *-iño* ou voces como *pícaro* ‘neno’ ou *vello* (como apelativo dirixido ó pai ou ó avó).

Fronte a el, os partidarios da liña que máis arriba denominamos cultista, consideran que o galego “rústico” ou “aldeán” é unha especie de *patois* bárbaro, corrompido e vulgar, que non reúne por tanto as condicións necesarias para servir de vehículo nin de base para unha lingua de cultura. Deste xeito, o galego rural, idealizado por Saco, é obxecto de furiosas diatribas, como a que ofrecemos a seguir, saída da pluma de Manuel R. Rodríguez:

Tales defectos lingüísticos abundan mucho en las aldeas muy separadas de las capitales adonde van á buscar algunos escritores el verdadero lenguaje gallego, encontrando allí palabras bárbaras, en lugar de voces puras y cultas [...]. Así, pues, el verdadero lenguaje gallego no debe buscarse en la montaña entre las breñas, cuyos habitantes, en vez de hablar, braman en su lengua natural; ni tampoco se debe buscar en los pueblos limítrofes con Castilla y reinos vecinos, porque el habla de estos habitantes es una jerga incomprensible por la mezcla de sus vocablos

[...]. El verdadero gallego debe buscarse en el interior de Galicia en los pueblos comarcanos á las capitales de provincia; pero aun así no se crea que sus palabras son todas puras, sino que muchas de ellas pertenecen a otros idiomas (1892: 341 n.).

Esta idea, que Rodríguez expón de xeito abrupto, debía de estar moi difundida durante a segunda metade do século, a xulgar pola cantidade de testemuños que podemos rexistrar. Alonso Montero (1970: 42-43) cita opinións semellantes expresadas por Vicente de Turnes, que se mostra partidario “del gallego culto y pulido que se habla en las villas y ciudades civilizadas” e inimigo “del tosco y rudo que hablan las gentes del campo”, e por Manuel Martínez González, que deplora que os escritores galegos prefiran “en vez del gallego culto o perfeccionado de las grandes poblaciones, el rudo y mal escogido que emplean nuestros aldeanos”. Deste mesmo teor son as opinións de Martínez Salazar, que censura os escritores que pretenden aprender o gallego entre os aldeáns, “exponiéndose á tomar, como de buena ley, las *gealdas* y barbarismos que acostumbran á usar” (1888b: 244-245).

Esta semella ser tamén a posición que sostén Martelo Paumán (1885) no seu celebrado poema sarítico “Os afillados do demo”, de onde está tirada a frase con que se abre este epígrafe. Vexamos a exhortación que o demo lles dirixe ós escritores de medio pelo que se acollen á súa intercesión para se converteren en glorias literarias:

Como ninguén gallego fala agora
Si non os labradores, xomaleiros,
E toda á xente ruda, é non señora
E en castellano solo os cabaleiros
E á xente sabidora;
Falade vos na lengua que podeades,
E, si floxos vos vedes,
Irvos á as fontes, donde fan ruádas
Sentadas nas caldeiras as criadas;
Falar c' os arriéiros, é veredes
Que axiña deprendédes
Reboldos, e palique é patuxadas (p. 10).

Na maior parte dos casos é probable que esa consideración abertamente negativa do galego ‘rústico’ ou ‘aldeán’ non sexa máis ca unha reprodución mimética e pouco reflexiva da desconfianza con que son miradas as variedades sociais non prestixiadas en dominios lingüísticos cunha tradición culta consolidada. Estas manifestacións do que Thomas (1991: 78-79) denomina

“purismo elitista”⁵ son moeda de uso corrente, por exemplo, nos textos gramaticais españois e portugueses de todo tempo, onde invariablemente se presenta como modelo de corrección a fala das “personas doctas” (Vicente Salvá) ou da “gente educada” (Andrés Bello), etc. (*cf.* Gómez Asencio 1981: 18-23, Calero Vaquera 1986: 30-31 ou Ramón Sarmiento 1984: 40-45). Ora ben, semella claro que estes parámetros de avaliación das variedades lingüísticas dificilmente podían aplicarse a unha lingua que, a pesar do seu crecente emprego como lingua literaria, seguía a estar marcada, estigmatizada mesmo, como lingua popular e familiar. Neste sentido, é ben significativo que estas condenas tan rotundas do galego popular e aldeán raramente vaian acompañadas dunha exemplificación que nos axude a precisar cales son os trazos que determinan a súa ‘rudeza’, ‘rusticidade’ ou ‘barbarie’. Así, na maior parte dos casos os únicos indicadores de rusticidade que se mencionan explicitamente son a gheada, que é obxecto dunha preocupación unánime e obsesiva, o seseo, o infinitivo persoal (!), algunhas perífrases, e pouco máis.

Neste panorama, o caso de Martelo Paumán é certamente excepcional, porque, a diferenza dos seus contemporáneos, el si se atreve a detallar o que interpreta como vulgarismos inaceptables incorporados á lingua literaria. Así, tanto en *Os afillados do demo* coma na continuación deste poema datada en 1890 e publicada catro anos despois no volume *Líricas gallegas* (Martelo 1894), sinala unha longa serie de exemplos. Entre eles figuran, a carón das inevitables voces con gheada ou seseo (*jrande, fijurar, jallejo; em-pesar*), formas que poderíamos definir como vulgarismos fonéticos (por máis que non todos o sexan realmente) (*esprito, croa* ‘coroa’, *gunisar* ‘agonizar’, *a yalma, drento, probe, pelra, treidor, lingua, bunitura, pátrea, hestoria, mamoria, deputado, señor, polido, pior, corenta*, etc.), resultados do tratamento popularizante de grupos consonánticos cultos (*imposibre, frol, groria, pranta*), dialectalismos léxicos ou morfolóxicos reputados como vulgares (*eiquí, mau* ‘man’, *tivemos, muito, iso, cheirar* -con valor neutro-), ultracorrecións (*vouces, esperencea, cencea, chilar, dicionero*) e, finalmente, algúns lexemas que o autor debía considerar en por si vulgares ou, cando menos, impropios para o galego literario, como *malpocado, estomballado, bandullo, esbagullar, beizo, beixar, ficar, ollar, fogo*, etc.

Así e todo, na continuación de 1890, Martelo parece recoñecer resignado que, malia as súas admonicións, ese era o rumbo que ía tomando o galego literario, incluído o dos *bos* escritores. Deste xeito, o voceiro dos malos poe-

5 “Élitist purism embodies a negative, proscriptive attitude to substandard and regional usage [...]. Élitist purism is perhaps most often associated with the language of court”.

tas porfillados polo demo, ó expoñer perante o seu señor un balance da actividade do grupo, fólgase deste xeito do éxito atinxido:

E tamen ôs poetasos verdadeiros,
 á forza de mirar nosos escritos,
 foilles pegando a peste, os señoritos
 tamén din *groria* o mesmo que arrieiros
 ¡van entrando na corte eses benditos! (pp. 139-140).

Na miña opinión, esta apreciación de Martelo resulta plenamente axustada. En efecto, e salvo excepcións moi contadas, esta orientación popularista, ou vulgarista se se prefire denominala así, é a tendencia dominante no galego escrito do século XIX.

A entrada en escena das Irmandades da Fala tivo como consecuencia, entre outras, unha reorientación do cultivo que, conforme indica Monteagudo (1999: 478 ss.), afecta non só ó repertorio temático e xenérico, senón á mesma concepción do galego, que pasa de conceptuarse como 'dialecto' á ser teorizado como 'lingua nacional'. Este tránsito esixe a impugnación do costumismo e do folclorismo dominantes na literatura do Rexurdimento e unha aposta decidida pola apertura a novos xéneros (a narrativa, o teatro, o ensaio) e por unha temática máis urbana e cosmopolita:

Deica o d' agora tívose de Galicia e das cousas galegas unha idea baixa, cativa. E foi a literatura ca pruma esgallada da zafiedade –n-hai pra que citare âs esceucióis, que d' abondo son conecidas– a que padeceu e sufriu resiñada o andancio pezoñento de tanto esquire de monteira, cirolas y-estadullo [...]. Fono ises [escritores] os qu' arrincano da chouza sin lume nin pan ôs nosos probes labregos pra amostral-os na feira das risadas sin dor, non coma iles arelan seren, senón com' a maldade da cidá os fixo [...]. Isa literatura mecha, aldraxante e charraman-gueira, finouse; y-é un deber enterral-os mortos (Taibo 1917: 5-6).

Así, Monteagudo cita diversos exemplos de recensións eloxiosas de textos literarios contemporáneos, publicadas todas elas en *A Nosa Terra*, en que se destacan como valores positivos a súa capacidade para demostrar “que o galego sirve mellor que para porcadas e cousas rústicas, para cousas finas, delicadas e belas”, ou que o galego pode ser dignificado “ao poñelo en labios de gentes vilegas, algunhas de geito aristocrático”, ou que en galego se poden expresar “as delicadezas do sentimento e os matices de dición máis finos e sotiles”, ou que, aínda ambientando as obras no país, estas poden “desenrolar unha anécdota universal” (*apud* Monteagudo 1999: 481-482). Este proceso de desruralización temática e xenérica ten tamén repercusións na

avaliación da lingua popular, que a miúdo aparece impugnada como vehículo pouco digno para unha literatura culta:

Cando unha lingua que si tivo en calidá de dialeuto ó longo dos anos quere volver a trocar en idioma nazonal d' un povo [...] é perciso dignifical-a empregándoa en temas universás e esquisitos. Pero hai moitos que non chegan a decatárense de tan cristaiña verdade. Chamándose bos fillos da terra, siguen dándolle ó galego as características de dialeuto; siguen escribindo *cousas de labregos en linguaxe de labregos*, inda que se teñen por literatos e homes do seu tempo; siguen falando dos curandeiros, dos meigallos, facendo chistes doados e groseiros a conta dos probes compatriotas que non queren falar o galego e din moitas borricadas en xeito castelán (*ANT* 1919: 4; cursiva nosa).

Así e todo, non parece que a redacción de *A Nosa Terra* entenda por “linguaxe de labregos” o mesmo que trinta anos atrás tiña por tal Martelo. De feito, nos propios textos citados pódense ver exemplificados boa parte dos fenómenos que don Evaristo censuraba sen dó nos seus contemporáneos. Pola contra, semella máis ben que o albo da crítica non son tanto determinados lexemas ou fenómenos conceptuados como vulgares, senón máis ben un estilo de lingua vulgar e groseiro. Por dicilo doutro xeito, a impugnación da “linguaxe dos labregos” é máis conceptual e estilística ca propiamente lingüística: a censura atinxe ás ‘palabras’ na medida en que vehiculan ‘conceptos’ considerados vulgares ou inapropiados. Ós ollos dos membros das Irmandades, a literatura tardorrenacentista, coa súa predilección polos personaxes de extracción popular, polos ambientes rurais e polo cultivo obsesivo dunha temática costumista e folclórica, compadecíase mal coa súa concepción do galego como lingua nacional. No plano estilístico, esa orientación folclórica conducira a unha sobrerrepresentación do informal e do conversacional, e no terreo do léxico á explotación intensiva de determinados campos semánticos correspondentes a parcelas da realidade pouco elevadas. Volvendo sobre o exemplo con que abriamos este epígrafe, poida que *verza* resulte unha palabra pouco apropiada para un texto poético que se pretenda requintado, mais non tanto por se tratar dunha ‘palabra vulgar’ como por designar un concepto que se resiste seriamente a ser poetizado.

Neste sentido, o rexeitamento do ruralismo e do folclorismo pode resultar compatible co aproveitamento dos materiais que fornece a lingua popular. Nun ensaio sobre a formación da prosa culta galega presentado primeiro diante do Seminario de Estudos Galegos e logo publicado en *Nós*, Antón Losada Diéguez (1930) ofrecía unha nova visión, elaborada desde presupostos reformistas e rexeneracionistas, moito máis amable e respectuosa do galego rural e popular:

A prosa galega é certo que tropeza moitas veces co-a cativeza do seu vocabulario. Isto é aínda tendo un tesouro n-as nosas mans e ben preto de nós. Témol-o tesouro do pobo que non s-aproveita canto debíamos.

O feito indiscutíbel eo qu-a fala galega é enxebremente labrega, y-as mais das palabras nosas son de labranza e de todo o que n-as aldeas hai, e n-os eidos, n-as touzas, n-as fragas ou n-os montes. Mais isto é un feito n-a historia de total-as falas. As palabras desenvólvense e collen sinificados novos de moitas maneiras [...]. A calquer palabra por ben labrega e ben enxebre qu-ela sexa podéselle dar un outro sinificado e levala d-aldea á cidade, d-unha corredeira á bioloxía, d-unha ruada á filosofía. O termo *inzar* qu-os labregos empregan pra sinificar com-as raíces de certos albres s-estenden a eito e todo axiña, ou como certas herbas s-espallan n-un terreo, é unha palabra que tamén pode sinificar o espallamento d-unha idea. E como en castelán se fala do *campo* ou *terreno* d-unha cencia podemos decir en galego o terreo da Física ou do Análisis. Coido que non cumpra amoremear mais eixemprios, y-este termo *amoremear* eixemprios é un eixemplo mais (p. 4)

Este labor de recuperación e intelectualización do léxico rural patrimonial foi unha das contribucións máis sobranceiras das promocións do Seminario e do grupo Nós, e, en particular, dalgúns dos seus representantes máis destacados, á formación do estándar culto. Moitas das súas creacións son moeda de uso corrente hoxe, ó punto de pasaren desapercibidas para a maior parte dos falantes. Neste sentido poden verse, a modo de exemplo, os casos que Monteagudo (1991) entresaca do léxico de Castelao en *Sempre en Galiza* (*abrollar, agromar, asoballar, ceibar, encirrar, pular*, etc.). A eles poderíase engadir aínda unha extensa nómina de voces que, mediante un proceso de ampliación semántica, pasaron a asumir acepcións abstractas a partir de sinificados materiais vinculados á cultura tradicional (*abrente, adro, cangar, chanzo, debruzar, debullar, eido, encetar, enxergar, enxurrada, escolmar, espallar, inzar, soleira, vizoso, xunguir*, etc.)⁶.

Ó longo da segunda metade do século XX existen dúas liñas de pensamento encontradas a respecto do galego popular. Así, por unha banda, segue a ser ollado con prevención e desdén aristocráticos, e contraposto ó galego literario, a un galego literario que, paradoxalmente, estaba inzado de solucións vulgarizantes do estilo das denunciadas por Martelo. Un bo exemplo deste aristocratismo constitúeo o Carballo da primeira edición da *Gra-*

⁶ Véxanse, neste mesmo volume, os traballos de Monteagudo e de González Bueno / Sobriño Pérez.

mática, moi distante aínda das posicións reintegracionistas que asumiría nos últimos anos da súa vida:

Esta lingua viva [a base do 'galego común'], según ya queda indicado, no es el gallego vulgar, profundamente alterado en su pureza por la erosión de la lengua oficial, y reducido en muchos casos a diferentes formas coloquiales empobrecidas. Es el gallego culto, el gallego literario, que aspira a ser un instrumento cabal de cultura, el que nos interesa (Carballo 1966: 13).

Para Carballo, pois, galego popular (“vulgar”, “alterado en su pureza”) e galego culto (“literario”, “instrumento cabal de cultura”) preséntanse como dúas tradicións netamente diferenciadas e mesmo inconciliables. O “galego común” a que fai referencia o título da gramática de Carballo concíbese como unha proxección do galego literario.

Esta actitude receosa inicial vaise acentuando pouco e pouco, seguramente á vista da orientación popularista que tratou de imprimir o ILG nos anos inmediatamente posteriores á súa fundación. Deste xeito, nos textos dos primeiros anos da década de 1970 é xa perceptible o desacordo de Carballo co “dogmatismo popularista” dos ‘dialectólogos’:

El mejor conocimiento de las hablas locales y la preparación romanística general son garantía contra las deturpaciones. Pero un gallego de tecnócratas estaría falto de sustancia cultural si desconociese la tradición trabajosamente fundada y mantenida por los cultivadores de la lengua literaria (Carballo 1974: 38).

O receo daría paso poucos anos despois á aberta hostilidade do seu período reintegracionista:

Um prejuízo sentimental [...] pode registrar-se na postura daquelas persoas que em matéria idiomática falan con devoçom supersticiosa do galego popular, entendendo por tal o que empregam hoje os individuos que o usan por tradiçom espontánea [...]. Para estes ingénúos opinantes, o galego popular, o galego espontaneamente falado, é o galego real e ideal, o verdadeiro galego, o galego sagrado; e herético e sacrílego todo galego que nom aceite com bágoas patrióticas e democráticas nos olhos os usos do falar do povo. Umha idolizaçom do popular (Carballo 1981: 123).

A mudanza experimentada entre estas dúas fases non radica, pois, no diagnóstico da situación, senón na terapia recomendada. Así, nun principio a impug nación do ‘popular’ emparéllase coa defensa do galego literario, entendido aínda como sistema autónomo; pola contra, no segundo período o

galego popular, presentado como un “falar decaído”, unha “deformación patolóxica”, unha lingua corrompida polo contacto co español, contraponse xa ó galego-portugués “na súa forma meridional”:

Es evidente que para el hombre de ahora escribir en gallego no es escribir en gallego-portugués, ni en portugués ni en castellano (Carballo 1974: 38).

O galego ou é galego-portugués ou é galego-castelam. Ou somos umha forma do sistema occidental ou somos umha forma do sistema central. Nom hai outra alternativa. Um galego em oposição à vez ao português e ao castelam é impossível. Um anam nom pode lutar com dous gigantes que cruzam os seus fogos [...]. Nom podemos aceitar o galego na situación de deformación patolóxica na qual chegou até nós. A língua popular nom pode ser considerada como canónica, porque está corrompida polo contacto coa lingua oficial (Carballo 1979: 20-21).

Este postulado constitúe, por outra banda, un lugar común nos textos reintegracionistas de todo tempo, desde os antecedentes máis remotos, como os escritos de Florencio Vaamonde, que exhorta a achegar o galego ó portugués alimpándoo “dos castellanismos que ten, e das voces bárbaras que inventaron os camponeses” (Vaamonde 1896: 3). Está tamén presente nos escritos dos protorreintegracionistas do período de entreguerras, como Viqueira, que rexeita a “fala das aldeas xa corrompida” e que contrapón a “fala campesía, aillada e probe” cunha “lingua universal, de valore internacional e instrumento de cultura”, ou como Correa Calderón, que rexeita en termos categóricos o “linguaxe degenerado dos labregos” (*apud* Monteagudo 1995: 471, 473, 492).

Tamén está tinxida deste aristocratismo a invitación de Lapa a abrazar o portugués *padrão*:

O galego, tal como está, só pode exprimir capazmente os fenómenos da vida simples, o encantamento, o *engado* da poesía pura. Se o quisermos introducir na cidade, teremos de lle vestir trajo cidadão, alimpá-lo de muita escória que o torna ainda grosseiro para o gosto exigente do homem urbano. Nunca se esqueça que as palabras evocam os ambientes da sociedade; e o vocabulário galego, como está fixado na fala e na literatura, é aínda puro transplante duma sociedade agrária envelhecida, ultrapassada, e o que é mais, prestes a extinguir-se (Lapa 1973: 282).

A modo de exemplo, o profesor portugués cita o emprego da voz *estumballado* na traducción que Iglesia Alvaríño fixo dos *Carmina* de Horacio:

A forma *estumballado*, dotada certamente de forza expressiva, cuadrará ao labrego que se deixa cair para baixo do ervedeiro, com a barriga ao léu e a camisa

encharcada em suor; mas não traduz, claro está, os modos decentes e a compostura do caçador de ócios (Lapa 1973: 282-283).

Segundo a concepción de Lapa, a pretensión de rexenerar mediante o cultivo o galego campesiño, que animara a actividade dos círculos galeguistas, non pasara de ser unha simple miraxe. Cunha actitude entrefebrada de condescendencia e paternalismo, o erudito portugués pretende envorcar sobre as cabezas dos cultivadores e promotores do galego un balde de auga fría que os torne á realidade. Así, nunha carta a Del Riego asinada en novembro de 1973, é dicir, pouco despois de publicado o seu artigo, refírese ó “galego rústico simplemente oral, que vocês tornaram simplesmente escrito, *crendo de boa fê que, só com isso, lbe davam nível literário*” (Lapa 2001: 332; cursivas nosas).

Fronte a estas aproximacións cargadas de desconfianza, existe, xa desde os anos 50, unha visión máis positiva da lingua popular que trata de procurar unha solución de continuidade entre esta e a lingua culta. Así, no pensamento lingüístico de Ramón Piñeiro e, con el, do grupo de Galaxia, o galego popular é teorizado como creación colectiva do pobo galego e como principal elemento vertebrador da súa identidade e da súa continuidade no tempo. Esta idea aparece de xeito recorrente nos seus escritos, xa desde a década de 1950. Así, nun texto de 1952, “A lingua, sangue do espírito”, escribe Piñeiro:

Un idioma é sempre unha creación colectiva, a meirande creación de todo pobo [...]. O espírito colectivo do pobo faise forma viva no idioma, que é de todos, que é patrimonio comunal [...]. O noso pobo, o pobo galego, soupo crear o seu propio idioma. Si a nós se nos distingue como unidade peculiar entremedias da familia europea, e talmente gracias ao idioma [...]. O idioma galego é o herdo que nós recibimos de tódolos nosos antepasados e que nos foi transmitido de xeración en xeración ao longo dos séculos (Piñeiro 1974: 35-37).

Estas mesmas ideas reitéranse en diversos escritos redixidos durante os anos 50⁷, entre os que destaca “A defensa do idioma, vencello espiritoal de tódolos galegos”, un documento presentado diante do *Primeiro Congreso da Emigración Galega*, celebrado en 1956. O interese deste texto non radica

7 *Cfr.*, por exemplo, “Trascendencia social do idioma”, de 1954, en que o idioma é presentado en termos moi semellantes, como “a creación máis xenuína e o vehículo máis vivo e permanente de espíritoalidade común dun pobo” e, ademais, como o vencello que une os galegos da terra e os galegos da diáspora (Piñeiro 1974: 66-67).

tanto na orixinalidade das ideas expostas, que son esencialmente as mesmas cás dos escritos anteriores⁸, coma no feito de que fose asinado conxuntamente polos representantes máis sobranceiros do grupo Galaxia (Piñeiro, Cabanillas, Otero Pedrayo, Rof Carballo, García-Sabell, Fernández de la Vega, Fernández del Riego e Isla Couto), o que vén a representar a asunción expresa por parte do grupo do pensamento lingüístico de Piñeiro.

O encaixe do galego culto nesta concepción esencialista e identitaria da lingua constitúe un dos obxectos da reflexión de Piñeiro a partir dos anos finais da década de 1960. Así, nun texto de 1968, “O pensamento galego”, tenta conciliar a creación individual, vehiculada a través da lingua escrita culta, e a creación colectiva, transmitida a través da lingua oral popular, presentando a primeira como unha proxección (“fructificación”) da segunda, que constitúe a súa fonte nutricia (“chan de cultivo”):

A capacidade de creación cultural dos pobos realízase, xa que logo, en dous niveis: o nivel colectivo e o nivel individual. O nivel primario, elemental, é o nivel colectivo, o da cultura oral popular, que tende a se fixar en tradición. O nivel superior, infinitamente máis complexo e dinámico, é o da creación individual, o da lingua escrita, sempre atraído pola innovación. Naturalmente, ambos son necesarios. O primeiro -o oral colectivo-, porque é a primeira manifestación dunha realidade cultural, algo así como o seu chan de cultivo. O segundo -o da creación individual escrita-, porque é a súa verdadeira fructificación (Piñeiro 1974: 224-225).

O escritor, o bo escritor, é o que sabe “dar expresión á persoalidade comunal profunda” do pobo a que pertence (p. 225).

Ó longo da década de 1970, Piñeiro vai perfilando o que podemos chamar a “teoría das dúas revolucións” experimentadas polo galego na idade contemporánea. Esta tese, que aparece formulada de xeito esquemático en “Unha nova revolución na nosa lingua”, de 1970, expónse de maneira máis demorada na carta de resposta a Rodrigues Lapa de 1973, onde tenta encaixar nun esquema evolutivo as nocións de lingua popular, lingua literaria e lingua culta. No punto de partida do proceso o galego é unha “língua oral popular e máis nada” (1974: 238). A “primeira revolución” do galego consistiu na súa elevación á condición de “língua de cultura escrita” (1973: 392). Esta transformación produciuse en dúas fases: a primeira delas liderána os

⁸ “De tódolos elementos en que unha cultura se afinca, o idioma é o máis radical e representativo. O idioma é xa unha gran creación cultural colectiva. En realidade, a máis grande creación cultural colectiva. Por ser obra creada por todos e poseída por cada un, é mesmamente aquilo que a todos fai irmáns, aquilo que lle dá a unha comunidade social a fisonomía obxectiva de pobo” (Piñeiro 1974: 97).

protagonistas do Rexurdimento, que “recolleron a lingua na lareira, nas coredoiras, nos agros, nas feiras, nos adros e dotárona de prestixio poético; incorporárona, polo camiño lírico, no panorama cultural europeo” (1974: 122). Nunha segunda fase, coa entrada en actividade das Irmandades da Fala e do grupo Nós, este proceso esténdese a todos os ámbitos:

As Irmandades acometeron a empresa de prestixiar o idioma en tódolos terreos: na relación social [...], na actuación propagandística [...], e na creación cultural de todo orden (1974: 123).

A “segunda revolución”, xa en marcha, consiste na urbanización do galego. Esta transformación resulta, a seu criterio, imprescindible para a supervivencia da lingua, na medida en que a civilización tradicional de base agraria e mariñeira está a desaparecer diante do empuxe da civilización urbana e da “enérxica agresividade da cultura técnico-industrial” (1973: 393). O galego debe, pois, acometer a “conquista da Galicia urbana. Quer decir: a conquista do futuro” (1973: 394). Deste xeito, a evolución do galego en época contemporánea preséntase como unha viaxe do agro (o pasado) á cidade (un futuro que xa empeza a ser presente) pasando pola literatura. A Piñeiro non lle escapan as portaxes que haberá que pagar neste proceso transformador, sinaladamente a perda da base etnográfica, o “caudal expresivo campesiño”, mais considera que os custos quedarán compensados co desenvolvemento de novos recursos vinculados á civilización urbana (1974: 239).

En calquera caso, a diferenza de Carballo ou Lapa, que consideran o galego popular como unha base innobre e inconsistente para o galego literario e culto, Piñeiro concibe o galego culto como o resultado da selección (“escolma”) e elaboración do galego popular rural. Deste xeito, Piñeiro reitera unha vella idea, expresada vinte anos atrás, na introducción á tradución do *Cancioeiro da poesía céltica* de Julius Pokorny que prepararan o propio Piñeiro e Celestino Fernández de la Vega (Piñeiro / Fernández de la Vega 1952). Na carta-resposta a Lapa insiste, case coas mesmas palabras que vinte anos antes, en que “a transformación da lingua oral campesiña en lingua literaria impón un labor selectivo entre a inmensa riqueza de variantes para escoller aquelas que ofrezan maiores posibilidades de dignidade literaria, depurando a lingua da codia de ruralismo vulgar creada por un abandono literario de séculos” (1973: 397). O galego literario e culto preséntanse como unha construción que afínca os seus alicerces no galego popular ou rural e que se proxecta a partir del por medio da elaboración e o cultivo. Deste xeito, “morre, sí, ou polo menos esmorece o galego campesiño *transformándose* en lingua escrita, en lingua urbana, en lingua moderna con dinamismo de futuro” (1973: 400; cursivas nosas).

Máis popularista aínda se mostra Rafael Dieste no seu discurso de ingreso na Academia, titulado “A vontade de estilo na fala popular” (Dieste 1971), onde trata precisamente de pescudar e de afondar na conexión entre galego popular e galego culto. A pregunta que serve de punto de partida para a súa reflexión é a de quen é o depositario da autoridade en materia lingüística. Non son, desde logo, os “señores”, pois, segundo demostra a historia, non sempre foron eles os mellores expoñentes do ‘bo uso’. Tampouco necesariamente as persoas “cultas”: os que poden ser tomados como modelos sono precisamente por teren sabido reflectir mellor a fala popular. Acudirmos ó “pobo” resultaría problemático na medida en que isto de seguro espertaría os receos dos “gramáticos”, para quen “a lingua vulgar, por si soia, non é paradigma; é viveiro de formas” entre as que “hai que escolmar e poñer orde” (1971: 15).

Sen embargo, fronte a esta concepción da lingua popular como simple repositorio de formas non xeraquizadas que os gramáticos deben peneirar e ordenar, Dieste defende a existencia dunha especie de ‘autoridade lingüística’ popular e colectiva capaz de xebrar o gran da palla, dunha “academia viva” que “anda polos camiños, antre o monte e o mar” (1971:19):

O povo non é alleo aos xuízos valorativos ou estimativos no tocante á fala. Para ele é visto que hai mellores e peores falantes como hai mellores e peores músicos (1971: 18).

Esta capacidade do pobo para emitir xuízos en materia lingüística ten a súa tradución máis feliz na noción de “galego verdade”:

Ises que, en conxunto, chamarei ‘desvíos’ (vacilacións, erros, contaxios, modas e melindres) no fondo sítense como mal galego, ou non seguro, e deseguida ceden o honor normativo [...] ás formas e dicires do que o povo mesmo acostuma chamar, valorativamente ‘galego verdá’. Fálase do ‘ideal da lingua’. Pois ben, esa impresión: ‘galego verdá’, é testemuño ben elocuente e inxelo de que ese concepto lingüístico do ‘ideal da lingua’, en Galiza non é cousa de sabios, é viva frota non esmaída, anque por veces tímida, do sentir do povo (1971: 21).

A fundación e entrada en actividade do Instituto da Lingua Galega trouxo consigo un importante pulo dos estudos dialectolóxicos, que se plasmou na recolleita de materiais para o *ALGa* e na descrición sistemática dos falares locais, e supuxo un xiro copernicano na consideración do galego oral e popular. En opinión de Alonso Pintos (2002: 118), fronte á Academia, que se caracterizara por “sancionar como canónicas as escollas da lingua literaria dos autores máis consagrados, o Instituto volve os ollos cara ó popular.

Mentres o espírito normativo da RAG cadraba coa tradición iniciada por Dionisios de Tracia, que situaba a excelencia da lingua nos ‘usos xerais de poetas e escritores de prosa’, o ILG suxire unha orientación máis luterana (*den Leuten auf Maul schauen* ‘escoitar como fala a xente’). Cómpre recoñecer que o popularismo radical dos primeiros textos producidos polo ILG foi atemperándose pouco e pouco co paso dos anos, en paralelo a unha ascendente afirmación das actitudes puristas. En calquera caso, a fidelidade á lingua popular mantívose como o primeiro dos principios das *NOMIG*:

A lingua normativa [...] ha de ser necesariamente continuadora da lingua falada pola comunidade e ha de achegarse cando sexa posible a ela, a fin de enraizar sobre bases seguras e vivas (ILG / RAG 1982: 7).

De por parte, e segundo queda dito, este provocador e irreverente pulo popularista que imprimiu o ILG, unido á proxección e crecente influencia que axiña atinxiu esta institución nos círculos galeguistas, resulta un elemento fundamental para entender a evolución de quen, como Carballo Calero, ata ese momento encarnaba, e mesmo marcaba, a ortodoxia académica (*vid. supra*).

2. AS ACTITUDES DIANTE DO CASTELÁN: ENTRE A SATELIZACIÓN E O DIFERENCIALISMO

É un feito abondo coñecido que o prolongado contacto lingüístico entre castelán e galego propiciou a transferencia de elementos lingüísticos dun sistema a outro, un fenómeno que, por outra banda, se viu favorecido pola relativa proximidade lingüística de ámbalas linguas. Aínda que este proceso actuou, e actúa, nas dúas direccións, semella claro que a súa transcendencia varía notablemente dependendo de cal sexa a lingua receptora da influencia. Deste xeito, mentres que a interferencia do galego sobre o español *falado* en Galicia non supón de certo ningún risco serio para a independencia do español, a interferencia deste sobre o galego *oral e escrito* sitúa a este diante do abismo de se converter nunha variedade satelizada, nunha modalidade dialectal ou rexional do español.

Esta circunstancia será determinante para explicar, en primeiro lugar, a frecuencia con que concorren nos textos solucións castelanizantes máis ou menos habituais na lingua oral, e, por outra banda, a consciencia bastante xeneralizada do risco de satelización en que se encontra o galego por causa da interferencia do castelán. Esta inquedaanza tradúcese na práctica na aparición e paulatina difusión dunha certa preocupación purista que se aprecia

xa nalgúns textos temperáns e que máis adiante desembocará no que comunmente se coñece como diferencialismo. Por último, a posición de privilexio do castelán dentro do aparato burocrático-administrativo do Estado e, sobre todo, dentro da institución escolar determina a adopción, non necesariamente deliberada, de criterios e convencións estatuídos dentro da tradición normativa castelá, que de forma mimética acaban aplicándose ó galego. Deste xeito, o castelán convértese en elemento perturbador do proceso de constitución do corpus do galego, na medida en que condiciona, cando non determina, sexa en positivo ou en negativo, a selección.

En xeral, pódese afirmar que xa desde o Rexurdimento existe entre os cultivadores do galego unha conciencia bastante lúcida acerca da natureza do problema e das súas raíces. Son moi numerosos os testemuños que se poderían presentar a este respecto, pero entre eles salientan as censuras contra a lingua castellanizada que empregan moitos escritores. Entre as mostras máis temperás desta preocupación pódense citar as observacións de Aureliano J. Pereira (1887: 107), que denuncia a introducción na lingua literaria de castellanismos e voces híbridas, e, sobre todo, as dun decidido popularista como Saco Arce, que censura tamén a “mezcla de vocablos castellanos, con que inconsideradamente se mina la pureza del lenguaje” (como *cadeñas, cielo, llanura, derramar* ‘verter’, etc.), “el uso no ya de palabras sino de desinencias castellanas en los derivados gallegos” (*andador, africano...*, por *andadeiro, africán...*) ou o emprego de “voces castellanas galleguizadas” (como *conexo, lexos, aleixar*, etc.) (Saco 1876: 4, 9). En calquera caso, e conforme indican Fernández Salgado / Monteagudo (1995: 122), “debe terse en conta [...] que ciertos castellanismos [presentes nos textos literarios] pertenecen máis ó idiolecto do escritor, que na Galicia do século pasado [...] era bilingüe por definición, ca ó ‘dialecto’ xeográfico ou social que se pretendía empregar”. Esta circunstancia é xa advertida por algúns dos protagonistas do Rexurdimento, como Martínez Salazar, para quen a presenza de castellanismos nas obras dalgúns escritores “tiene fácil explicación, por cuanto la educación intelectual de los que escriben en gallego ha sido genuinamente castellana, y hasta parece, á veces, que aquéllos han leído y pensado en castellano y expuesto sus ideas en gallego” (Martínez Salazar 1888b: 248).

Pese ó certo do diagnóstico, unha visión mesmo superficial do galego escrito no século XIX revela que estas advertencias non foron debidamente atendidas. Así, “a actitude permisiva do escritor con respecto ó castellanismo é a tendencia dominante en case tódolos escritos da renacemento literaria galega” (Fernández Salgado / Monteagudo 1995: 120).

Ora ben, paralelamente a esta tolerancia do castellanismo, xa desde época moi temperá comezan a agromar algunhas manifestacións das tendencias puristas que actuarían con especial virulencia no primeiro tercio do século

XX. Esta tendencia, máis ou menos acentuada segundo os casos, maniféstase non só na denuncia e na condena teórica do castelanismo e das formas híbridas, senón tamén no modelo de lingua proposto implicitamente polos gramáticos e na lingua empregada realmente polos escritores.

Como é sabido, o purismo afecta tanto a linguas cunha variedade estándar plenamente consolidada coma a linguas minorizadas en proceso de estandarización. Agora ben, parece claro que a aparición deste tipo de tendencias obedece a causas ben diferentes e persegue obxectivos así mesmo distintos. Deste xeito, nos casos de estándares consolidados o purismo é normalmente consecuencia dun “desire to protect the traditional standard from ‘contaminations’ from any source, be they foreign loan-words or internally generated variation and change” (Lodge 1993: 3). Dito doutro xeito, o purismo constitúe unha manifestación da resistencia ó cambio e da tendencia á estabilidade que caracterizan ás linguas estandarizadas (Joseph 1987: 108-109). Pola contra, cando se trata de estándares en emerxencia a situación varía radicalmente. Nestes casos o purismo non debe entenderse tanto como manifestación dunha resistencia á innovación (non existe propiamente un estándar que cumpra protexer), como contribución ó reforzo da función separatista (‘separatist function’, *cfr.* Garvin 1959: 155) que o estándar está chamado a exercer. A función separatista, que Garvin (1959: 155) define como a “function to set off a speech community as separate from its neighbors”, adquire un protagonismo especial en casos de elaboración dunha lingua cuberta por un teito lingüísticamente afín. Como indica Santamarina:

O proceso de urbanización da lingua leva aparellado un empobrecemento en tódolos sentidos. No léxico é onde resulta máis visible. Isto provoca unha redución das distancias interlingüísticas e agudiza o temor de que a lingua caia por “quasi-dialectalisation” na esfera do castelán (Santamarina 1994: 70).

Este temor resulta claramente perceptible xa nos textos do Rururdimento en que se reflexiona sobre a calidade do galego contemporáneo. Neste sentido son particularmente lúcidas, como en tantas outras ocasións, as palabras de Saco:

Si los buenos hijos del país no trabajan por atajar esta creciente descomposición de su lengua, si no se disipa esa vergonzosa preocupación que nos hace ruborizarnos de hablar con pureza el lenguaje de nuestros abuelos, no tardará en alzarse sobre las ruinas del legítimo gallego tradicional, un gallego macarrónico, una informe jerga que servirá de transición entre el lenguaje de nuestros antepasados y el de Castilla que aspira á reemplazarlo (Saco 1876: 9).

É este contexto o que explica tamén cómo desde o purismo, concibido como barreira profiláctica contra o risco de satelización na órbita do castelán, se chega ó diferencialismo, unha tendencia que vai gañando terreo conforme avanza o século ata chegar ó seu apoxeo no primeiro tercio do século XX e que consiste basicamente en atribuír toda coincidencia entre galego e castelán á influencia deste idioma sobre o primeiro, de tal xeito que toda solución diverxente, polo simple feito de selo, pasa a ser considerada automaticamente como preferente⁹.

Dentro desta tendencia existen, naturalmente, diversos graos, dependendo de que a procura da diferenza se realice botando man dos materiais que ofrece a lingua (léxico diferencial, solucións dialectais ou variantes fonéticas máis distantes do español, etc.) ou ben acudindo a recursos en principio alleos á propia lingua (substituíndo as formas sospeitosas por outras tomadas do portugués ou por solucións de aparencia galega creadas artificialmente).

Por máis que no século XIX non se poida falar propiamente dunha dominancia das actitudes diferencialistas, o certo é que xa desde moi axiña é doado detectar nos textos unha presenza masiva e crecente de ‘vulgarismos’ e de ‘hipergaleguismos’. O panorama que ofrecen os textos dista moito de ser homoxéneo. Así, é posible que en Rosalía non se manifeste con tanta claridade esta tendencia hiperpurista, pero si é máis perceptible noutros autores como Curros, onde as manifestacións diferencialistas ocupan un lugar non desprezable (*xeroulifos, conecer, ineusorabre, púbrico, armoñoso, solouzan, entranas...*), en Lamas (*íntemo, fortúa, rústeco, estraneza, validenza, hourizontes, adourado, esprandor, estrano, fortúa, rubir, iñorar, espricar...*) e, sobre todo, nalgúns autores menores como Antonio de la Iglesia (*oucéano, enterior, penínsola, deluvio oniversal, romao, saguntiños, ordear...*) ou como o seu irmán Francisco María (*ingrés, bumildanza, consiña ‘consigna’, melecíña, apricar, vingatibre, invencibre, solasmentres...*).

A medida que o emprego deste tipo de formas se vai facendo máis ostensible comezan a deixarse sentir voces preocupadas pola viabilidade dun galego que ten como único norte procurar un contraste o máis acusado posible co castelán e que non repara en medios para conseguir este obxectivo.

9 Esta tendencia ó diferencialismo está ben testemuñada en procesos de elaboración de estándares independentes a partir dunha única lingua *Abstand*. Cfr. Joseph (1987: 72), que, citando como exemplos os casos do checo e o eslovaco, do serbio e do croata ou do macedonio e do búlgaro, afirma que cando “a relatively uniform linguistic community is split politically [...] those responsible for standardization often ideologize whatever minor differences do separate them, so as to create the illusion of a greater *Abstand*”. Deste xeito se explicarían tamén actitudes diferencialistas con respecto ó portugués.

Neste xentido pódense citar as opinións críticas xa mencionadas do gramático Saco Arce, quen, tras censurar o emprego de castelanismos e de voces híbridas, alude ó diferencialismo coas seguintes palabras:

Otro defecto, propio, generalmente hablando, de aquellos que, sin estro poético, se proponen á cultivar el campo de las Musas, es el inconsiderado afán de rebuscar y acumular las voces más extrañas y menos conocidas, ya para ocultar bajo rimbombante palabrería la falta de inspiración, ó ya para hacer ostentación de su perfecto dominio del dialecto (Saco Arce 1876: 10).

Parecidas opinións expresaron, entre outros, Rodríguez Rodríguez (“si así desfiguramos los vocablos, barbarizaremos en lugar de galleguizar”) (1892: 465 n.) ou Valladares, que cualifica de abusivo o emprego de castelanismos, “como abusivo es galleguizar innecesariamente muchas [palabras] castellanas [enténdase ‘coincidentes co castelán’], ó adular las gallegas” (1892: 21). Nesta mesma dirección apuntan tamén as observacións xa citadas de Martello Paumán sobre o galego dos seus contemporáneos.

En opinión de Monteagudo, a presenza destas formas nos textos renacentistas non pode considerarse, en xeral, produto dunha “tensión diferencialista consciente” (1995: 463), e só no galego escrito no período de entreguerras cabe falar en sentido estricto de ‘diferencialismo’ ou de ‘hiperexxebrismo’ (cfr. Fernández Salgado / Monteagudo 1995: 132). En liña con esta interpretación, pensamos que a presenza deste tipo de solucións nos textos da renacemento obedece máis ben a unha concepción folclórica e ruralizante da literatura deste período. Poderían, pois, considerarse manifestacións do que Thomas (1991: 77-78) denomina ‘purismo etnográfico’¹⁰, e que estaría orientado non tanto a reforzar a función separatista do estándar, como a afirmar a súa autenticidade e a sufincar a súa identificación coa lingua popular. En calquera caso, tampouco parece prudente obviar que a acumulación deste tipo de solucións é unha manifestación clara dunha actitude reciosa diante do español.

Co tránsito ó século XX agudízase e xeneralízase a preocupación purista diante da interferencia do español. Así, xa nos anos finais do século XIX é posible atopar exhortacións a practicar o diferencialismo, como a seguinte

10 “The notion that the rural dialects are somehow purer than city speech or the standard is commonly encountered as a form of linguistic nationalism. As a result, purists have often looked to folk poetry, proverbs and popular sayings as a source of lexical enrichment [...]. Sometimes the preferred dialects are those which have been least subjected to external influence”.

de Florencio Vaamonde (1896: 3), en que o hiperpurismo se vincula co que hoxe denominaríamos 'reintegracionismo':

[Os escritores] deben fugir de toda influencia castellana porque esta corrompe o noso idioma [...]. Debemos aleixarnos tanto do castellano canto debemos nos acercar ao portugués.

A exacerbación da tensión diferencialista nas primeiras décadas do século XX explícase doadamente polas profundas mudanzas na concepción do galego e na súa función dentro do programa político-ideolóxico do galeguismo, agora convertido nun movemento de corte nacionalista. Neste contexto, os horizontes do proceso de recuperación do galego ampliáanse e o galego deixa de ser visto como un simple instrumento de creación literaria, ou máis propiamente poética, para converterse nun dos sinais de identidade da nación. De por parte, a expansión do cultivo que ten lugar no primeiro tercio do século XX ós eidos da prosa literaria, do teatro ou do ensaio esixía, como indica Monteagudo (1995: 464), a incorporación dun léxico abstracto, maioritariamente de procedencia culta, o que a ollos dos contemporáneos podería contribuír aínda máis a achegar o galego escrito ó español. Sobre a necesidade de modernizar o léxico a través do préstamo culto cabían poucas dúbidas. Sirvan como mostra as seguintes palabras de Losada Diéguez, tiradas do xa citado ensaio "Encol da prosa galega":

A fala galega ten dereito como total-as línguas a facer colleita n-o lenguaje técnico fillo o mais d' él das línguas crásicas [...]. Ningunha fala se chama probe por facer tal achego (1930: 5).

As reservas con respecto á modernización e intelectualización do léxico neste período proceden fundamentalmente dos adversarios políticos do nacionalismo galego, que estaban dispostos a tolerar, e mesmo a contemplar con condescendente agrado, as manifestacións literarias dun "sano regionalismo" simpático e pintoresco, pero que miraban con hostilidade as pretensións 'normalizadoras' dos nacionalistas. Nun texto de 1927, Risco respondía así a un artigo de Julio Camba¹¹:

11 Risco modificaba así a posición que sostíña uns poucos anos atrás, en 1919, cando se advertía contra a incorporación de cultismos (*cf.* Monteagudo 1995: 487).

Outras verbas que os ñorantes desbotan son os cultismos, especialmente as verbas técnicas das ciencias e das artes, que lles non parecen enxebres. E craro que non o son: non son no galego, nin no castelán, nin no francés, nin xiquera no latín e no grego d' onde foron collidas. Esas verbas son patrimonio internacional, todos temos dereito a empregalas nas nosas falas respeitivas, e o que é máis grave, non é doado prescindir d' elas (1927: 10).

Así pois, o problema non radicaba tanto en decidir sobre a conveniencia da actualización, que se percibe como imprescindible para a supervivencia do galego, como en determinar o tratamento que se lles debe dispensar a estas voces, e que, en opinión de Losada, debe facerse “adoando as palabras ó seu mesmo xeito” (1930: 5), é dicir, adaptándoas, acomodándoas ó xenio da lingua.

A necesidade de remarcar as extremas do galego co español deu pé ó desencadeamento dunha espiral diferencialista, que se traduce, segundo Monteagudo (1995: 466-468), na selección preferente de léxico diferencial (e o desbotamento das solucións alternativas converxentes), na presenza de pseudogaleguismos, no recurso á ampliación semántica (xa comentado) e á fabricación neolóxica mediante composición e derivación, na introducción de lusismos e arcaísmos (ós que nos referiremos máis adiante), no emprego de vulgarismos e solucións dialectais diferenciais e, sobre todo, na proliferación de hiperenxebrismos e hipergaleguismos e de invencións máis ou menos extravagantes, que son, sen ningunha dúbida, o elemento que mellor identifica o galego escrito no período de entreguerras. Con todo, e malia ser a tendencia dominante, non faltaron tampouco as voces que se ergueron para advertir dos perigos que entrañaba a deriva que ía tomando o galego escrito. Un dos testemuños máis lúcidos ofrécenolo Couceiro Freijomil, que nunha entrevista de 1928, parcialmente reproducida en *El idioma gallego*, describe nestes termos o galego contemporáneo (para unha análise das críticas ó galego escrito neste período, e en especial ó tratamento dos cultismos, véxase Monteagudo 1995: 508-512):

Palabras arbitrarias, castellanismos a granel, portuguesismos que non necesitamos, adopción de arcaísmos que es vano empeño querer resucitar, derivaciones absurdas, términos de significación dislocada, formas del más bárbaro ruralismo, vulgarismos a los que se pretende dar la categoría de voces cultas [...]. Forman [los escritores] las palabras a su antojo; se olvidan fácilmente de que un mismo sufijo puede tener, según las circunstancias, transcripción vulgar, semiculta o culta del todo, y adoptan de ordinario una sóla, preferentemente la vulgar; aplican los sufijos como les parece; otras veces acuden al portugués y exageran, incluso, las tendencias de esta lengua (Couceiro 1935: 18-20).

No galego escrito durante a posguerra percíbese un certo relaxamento da tensión diferencialista, cando menos no que se refire ás súas manifestacións máis extremas. Con todo, o purismo segue a ser a orientación dominante e, conforme indican Fernández Salgado / Monteagudo (1995: 146-148), no galego escrito continúan a ter unha significativa presenza os vulgarismos, os pseudogaleguismos e a manipulación dos cultismos ó gusto diferencialista.

Polo que se refire á produción lingüística do período, bastante escasa por outra banda, comezan a deixarse sentir xa algunhas voces preocupadas polos excesos do diferencialismo. Neste sentido, xa desde a primeira edición da súa *Gramática* Carballo Calero advirte contra o “rigor excesivo” con que na lingua literaria se tenta evitar os castelanismos (Carballo 1966: 32). Máis adiante, referíndose ó tratamento dispensado ós grupos consonánticos cultos, o profesor ferrolán advirte severamente contra a vocalización indiscriminada das consoantes implosivas:

Si empezamos a vocalizar en los cultismos, sin discriminación ni fundamento real, todas las bes o pes que sigan a una o inicial con la que formen sílaba, entonces la lista crece desmesuradamente: *ouesión, oustinado* [...]. Pero la mayor parte de estos hipercasticismos no están abonados (1966: 68 n.).

La resurrección erudita de una ley fonética caducada [en casos como *eisistencia, eisixir*, etc.] y la aplicación racionalista de una norma de pronunciación portuguesa sin más averiguaciones, debe suscitar fuertes reservas (1966: 68 n.).

Los que escriben *aitor, aitividade, aición* atiborran inoportunamente el inventario (1966: 69 n.).

A liña apuntada por Carballo acabaría cristalizando na liña autonomista do galego actual, en que a vixilia purista pretende facerse compatible coa renuncia ó hiperenxebriismo e coa evitación do vulgarismo. Deste xeito, trata de evitarse que a depuración de elementos espurios, contemplada como imprescindible, desemboque na adopción de solucións extravagantes e insolidarias con respecto ás linguas veciñas e, en particular, co portugués. Esta é a orientación que presidiu a elaboración das *Bases* e logo das *NOMIG* e do *VOIG*. Por outra banda, no moderno proceso de depuración, a intuición e a espontaneidade deixaron paso á planificación e ó control.

3. GALEGO E PORTUGUÉS: DO PECHE Á APERTURA

A cuestión do estatuto lingüístico do galego e da súa vinculación co portugués vén sendo un motivo recorrente de debate xa desde o século XIX. Nun primeiro momento, a discusión só pode entenderse cabalmente tomando como punto de partida a difusión da interpretación en termos políticos, e non lingüísticos, da clásica dicotomía lingua / dialecto ('lingua' = idioma oficial dun Estado; 'dialecto' = variedade lingüística sen respaldo legal; *cf.*, por exemplo, Pardo Bazán 1888)¹². Tendo en conta a situación politicamente dependente de Galicia, non resultará difícil comprender a facilidade con que, partindo dunha identificación do español co concepto de 'lingua' e do galego co de 'dialecto', se pasou a miúdo a interpretar o galego como modalidade rexional do español. De feito, á luz da estandardoloxía moderna non faltarían razóns para unha análise dese tipo: a acusada tendencia ó abandono da lingua do país en favor do español, xunto coa aceptación por parte dos seus falantes dun estatus rebaixado e a cada vez máis perceptible interferencia da lingua do Estado na propia estrutura lingüística do galego, situaban a este nunha situación que, empregando a terminoloxía klossiana, podería definirse como de "near-dialectized language" (Kloss 1967: 34-38; para este concepto *cf.* ademais Muljačić 1981).

Neste contexto é onde cómpre inscribir os esforzos dos axentes do Rururdimento para resituarse o galego na posición que estimaban que lle correspondía dentro da familia románica. Así se explican, por unha banda, a aparición de traballos que, como o de Saco (1876b), discuten sobre cal debe ser o seu estatuto ('lingua', 'idioma', 'dialecto'), ou as continuas referencias nestes escritos á estreita vinculación xenética de galego e portugués e mesmo a reivindicación do papel do galego como 'pai' do portugués moderno, que proporciona ademais un argumento de ouro para prestixiar o galego (*cf.* Hermita 1992: 105-117).

Deste xeito, a afinidade esencial de galego e portugués, lonxe de ser motivo de disputa, non parece ser cuestionada por ningún sector representativo da vangarda intelectual galega. Ora, algo ben distinto sucede coas consecuencias que se poden deducir desa afirmación. A cuestión, pois, non era tanto decidir se galego e portugués son dúas pólas dun mesmo tronco, senón máis ben determinar ata onde chegaba a afinidade entre elas e, sobre

¹² Aínda que non dominante, esta é a visión que proporcionan algúns tratados recentes de románica (*cf.* Fernández Rei 1988), así como algúns tratados de estandardoloxía: "In common parlance, Galician is a Spanish dialect, and not for lack of Abstand or Ausbau, but because of political dominion" (Joseph 1987: 3).

todo, ata que punto a estandarización do galego quedaba comprometida por esa afinidade.

Xa desde o século XIX foron varios os autores que da constatación da proximidade lingüística pasaron a negar a independencia do galego e a propoñer abertamente a adopción do portugués. Ora ben, convirá aclarar que a esta identificación de galego e portugués se chegou a través de dúas vías ben distintas: por unha banda, desde o antigaleguismo máis visceral (desde Juan Valera ata Camilo José Cela), co fin de demostrar que o ‘dialecto’ galego carecía de condicións para o cultivo literario, e non tanto co de incitar os galegos ó cultivo do portugués, e, por outra, desde o propio galeguismo. Mesmo desde esta posición cabe establecer unha distinción entre declaracións pouco comprometidas, de corte máis ben retórico, que sobre todo pretenden salientar a importancia do galego como berce dunha lingua culta e de prestixio (*cf.* Santamarina 1994: 73), e as dos que avogan pola adopción do portugués como padrón. Estas propostas ‘serias’ de reunificación aparecen contra finais do século XIX, promovidas por figuras como Florencio Vaamonde Lores (*cf.* Hermida 1996 e González Seoane 1996), e reitéranse no primeiro tercio do século XX, animadas sobre todo por Johan Vicente Viqueira e Evaristo Correa Calderón (*cf.* Monteagudo 1995: 471-475, 491-495). Mais será a partir da década de 1970 cando o debate atinxa as cotas de intensidade máis elevadas (para este período, *cf.* Monteagudo 1990, Alonso Pintos 2003 e Sánchez Vidal 2001).

Para o obxecto desta intervención, máis cá discusión acerca de reunificación ou ‘reintegración’, interéanos o debate sobre a lexitimidade do recurso ó portugués para encher as lagoas, fundamentalmente no terreo do léxico, que presenta o galego debido á situación de marxinação en que se viu sumido desde finais da Idade Media.

Con respecto a esta cuestión atopamos xa no derradeiro cuartel do século XIX un número nada desprezable de pronunciamentos neste sentido. Sirvan como exemplo opinións como a do asturiano Balbín de Unquera (1880: 349), para quen “tomar lo que se necesite de allende el Miño para escribir en gallego, es como tomarlo del propio peculio. El portugués puede contribuir al enriquecimiento del gallego con un elemento de tanto valor como el árabe”, o como a de Martínez Salazar, que en varias ocasións sblñou a utilidade dos dicionarios portugueses como instrumentos auxiliares para os escritores galegos. Así, en 1888 o erudito astorgano animaba a aproveitar, en xeral, os materiais e recursos que podían ofrecer as demais linguas románicas, e de forma especial a portuguesa, “que es la misma gallega, cultivada y profundizada científicamente, y con no más voces extrañas que las que ha menester toda lengua que es *viva* y progresa” (Martínez Salazar 1888: 160).

Ó longo do primeiro tercio do século XX abundan tamén os pronunciamentos no mesmo sentido, que se vinculan ás propostas de tipo reformista e rexeneracionista. O recurso ó portugués concíbese, pois, como unha ferramenta que, por unha banda, pode posibilitar a restauración de formas patrimoniais galegas que desapareceron diante da presión do español. Véxase, por exemplo, o seguinte texto de Vicente Risco:

Non negarei que o aportuguesamento tén os seus defensores [...]. Tampouco negarei que no léxico empregado pol-os modernos escritores galegos haxa moitas verbas que pertencen tamén ó portugués culto. E non vai esto pasar, si galego e portugués son a mesma língoa!... Esas verbas que os nosos detractores coidan *soi-lo portuguesas*, son *tamén galegas*; son tan nosas coma dos portugueses e temos tanto dereito pra empregalas, coma iles tamén [...]. Todas esas verbas aparecen escritas en documentos galegos da Edade Meia [...]. Non son escrusivamente portuguesas; non son *lusitanismos* (1927: 10).

Obsérvase, en todo caso, que na argumentación de Risco a lexitimidade do recurso ó portugués vincúlase ó galego antigo.

De por parte, o portugués convértese tamén nun instrumento privilexiado para a renovación e actualización do léxico. En tal sentido se pronuncian, por exemplo, as *Normas* do Seminario de Estudos Galegos, non sen establecer certas cautelas:

Co-esto está dito o esprito que debe domeñar a nosa orientazón: “o de achegamento ao portugués nos valdeiros que hai que encher no noso idioma” [...]. Mais somentes debemos achegarnos nos valdeiros que hai que encher na nosa fala, pois agás da nosa principal obriga de deixar que o galego siga ceibamente polos sulcos que él vaise marcando, non podemos crer que o portugués sexa unha língua perfecta aínda coa relativa perfeizón a que se pode aspirar nas cousas do linguaxe, e por eso cando unha construción castelán que viña suplir unha falla no galego tomou patria no noso idioma, se aquela é superior técnicamente á portuguesa co-ela debemos ficar (SEG 1933: 5-6).

Parecidas posicións atopamos en Carballo Calero, moi distante aínda das posicións reintegracionistas que sostería á fin da súa vida, que opina que “sólo los arcaísmos y los portuguesismos pueden llenar las lagunas que se observan” (1966: 32), ou no propio Piñeiro, na xa citada carta a Rodríguez Lapa:

Tamén estamos de acordo en que esa comunidade fundamental das línguas [galega e portuguesa] compre mantela, no que os galegos somos mesmamente os

máis interesados, porque esa comunidade é a que nos abre un horizonte inmenso de universalidade cultural dentro do ámbito lingüístico propio [...]. A política a seguir na fixación do galego culto debe orientarse decididamente á consolidación de todo o que hai de común no galego e no portugués. E na incorporación do vocabulario técnico, que o galego tén que levar a cabo intensamente, tamén debemos tender á maior identidade das dúas linguas irmás [...]. Mas será achegamento *desde* o galego, non renunciando ao galego (1973: 402).

Nesta mesma liña se inscriben as *NOMIG* de 1982, que enfatizan a necesidade de harmonizar as escollas normativas do galego coas das outras linguas, “especialmente coas romances en xeral e coa portuguesa en particular” en aspectos “tales como adaptación de cultismos e de terminoloxía científica e técnica” (ILG / RAG 1982: 7).

A pesar da coincidencia notable no plano teórico (ou retórico), o recurso ó portugués evoluiu notablemente desde o século XIX ata a actualidade, partindo desde as cotas inapreciables que se rexistran nos textos da renascencia (*cfr.* Alonso Montero 1970: 45 e Santamarina 1994: 70-71), ata atinxir unha intensidade máxima, sempre en termos relativos, no momento actual, pasando por unha fase intermedia no período de entreguerras (*cfr.* Fernández Salgado / Monteagudo 1995: 166). Por dicilo en termos de P. S. Ray, na construción do estándar do galego pasouse do *peche* á *apertura* ó portugués. Cousa ben distinta é que haxa quen valore esta apertura como excesiva e quen a considere claramente insuficiente.

4. DA ARQUEOLOXÍA Á NEOLOXÍA: DÚAS VISIÓNS SOBRE O GALEGO ANTIGO

A publicación serodia dos cancioneros medievais foi causa de que os primeiros escritores do Rexurdimento descoñecesen, no momento de compoñeren as súas obras, a existencia dunha tradición literaria antiga, ou, no mellor dos casos, que só tivesen leves indicios da súa importancia. En calquera caso, a tradición medieval, aínda que insuficientemente coñecida, non era ignorada por completo polos escritores do XIX (sobre esta cuestión *cfr.* Hermida 1992: 94-100 e López 1991). Deste xeito, conforme avanza a segunda metade do século vaise incrementando a difusión xa non só dos textos literarios, senón tamén da prosa documental producida no país durante a Idade Media. Catherine Davies cita a publicación en diversas revistas durante a década dos sesenta de varios poemas de Afonso o Sabio (Davies 1986: 221-222). Tamén reviste certo interese para a difusión destes textos en Galicia a noticia, en 1876, de Teodosio Vesteiro Torres sobre a poesía de Martín Codax, e máis tendo en conta a proxección da revista en que se publicou, *El Heraldo Gallego*.

Así e todo, a publicación completa dos cancioneiros é relativamente serodia. Non será ata 1875 cando apareza a primeira delas, a edición diplomática de Monaci do *Cancioneiro da Vaticana*. Só tres anos despois publicárase en Lisboa a edición crítica de Braga. Para o *Colocci-Brancuti*, en cambio, unicamente contamos nesta época cunha edición diplomática parcial, pois inclúe soamente aquelas composicións non comúns co *Cancioneiro da Vaticana*, debida a Enrico Molteni. Aínda máis había tardar en aparecer publicado o cancionero máis antigo, o *Cancioneiro da Ajuda*, que editaría dona Carolina Michaëlis de Vasconcelos xa nos comezos do século XX. Pola súa parte, o cancionero mariano do Rei Sabio publicárono a Real Academia Española en 1889 en edición de Leopoldo Cueto, marqués de Valmar.

Deixando á parte as edicións completas dos cancioneiros, un fito fundamental para a difusión da tradición escrita medieval, literaria e non literaria, constituírono a aparición en 1886 da antoloxía realizada por don Antonio de la Iglesia co título de *El idioma gallego. Su antigüedad y vida*, que inclúe, ademais de escritos contemporáneos, numerosas cantigas trobadorescas e textos medievais en prosa, algúns deles apócrifos (para a recepción e fortuna crítica desta obra, *cfr.* López 1991: 85-89). Aínda recoñecendo o escaso interese que esta antoloxía reviste para o estudo filolóxico, principalmente debido á falta de rigor do compilador, a súa publicación sen dúbida serviu para espallar e popularizar un coñecemento ata o momento vedado para a maioría das persoas interesadas na defensa e propaganda do galego. Menor repercusión pública tivo o *Cuadro de la literatura gallega en los siglos XIII y XIV* de Augusto González Besada, publicado en 1885, ou a súa *Historia crítica de la literatura gallega*, saída a lume só dous anos máis tarde.

Por último, é mester recoñecer o importante papel que xogaron para a recuperación do herdo medieval, e especialmente do patrimonio documental, varias publicacións galegas, entre as que non se poden deixar de citar *El Pensamiento Gallego*, onde López Ferreiro editou a *Corónica de Santa María de Iria* e mailo *Liber Tenencie de Horro*; a revista *Galicia Diplomática*, que dirixía Bernardo Barreiro de Vázquez Varela, e a *Galicia Histórica* coa súa *Colección Diplomática*, das que era responsable López Ferreiro. O propio López Ferreiro publicaría tamén na última década do século os *Fueros Municipales de Santiago y su Tierra* e iniciaría a publicación da monumental *Historia de la S. A. M. I. Catedral de Santiago de Compostela*. Tamén no abrente do século XX viría a lume a *Crónica Troiana*, en edición de Martínez Salazar, cunha introducción lingüística de Manuel R. Rodríguez. Martínez Salazar publicaría posteriormente, en 1911, o volume *Documentos gallegos de los siglos XIII al XIV*. No século XX proseguiron o labor de recuperación do herdo medieval autores como Oviedo Arce, César Vaamonde Lores ou Atanasio López. A RAG contribuíu tamén a esta tarefa coa edición dunha

Colección de Documentos Históricos publicada a xeito de apéndice do *BRAG*.

Este rápido inventario, que non aspira a ser exhaustivo, abonda para demostrar que, se ben é correcta a afirmación de que os primeiros escritores do Rexurdimento non tiñan máis que vagas noticias da tradición antiga, no derradeiro cuartel do século era xa imposible que escritores e estudiosos puidesen descoñecer a existencia da produción escrita medieval.

Nunha primeira fase (ata finais do século XIX), o redescubrimento dos textos antigos foi explotado como argumento prestixiador do galego moderno (cf. Hermida 1992: 94-100) e lexitimador do seu cultivo. Sen embargo, fóra dalgunhas referencias illadas, non propiciou un debate xeral sobre a conveniencia de acudir a estas obras para atopar solucións para os problemas de codificación que se lles presentaban ós “constructores” do galego moderno. A única desviación notable con respecto a esta tendencia xeral é a protagonizada por López Ferreiro, bo coñecedor do galego antigo, que trata de achegarse a el nas súas obras de creación nunha especie de fuxida diferencialista cara ó pasado. En calquera caso, a orientación arcaizante de don Antonio está presidida máis polo interese arqueolóxico que por unha intención reformadora. Sexa como for, o certo é que conseguiu poñer en circulación un elevado número de arcaísmos, algúns dos cales lograron incorporarse ó galego literario.

No galego escrito no período de entreguerras o aproveitamento do galego antigo, intimamente vinculado co recurso ó portugués, abórdase desde unha perspectiva completamente diferente. Os recursos léxicos tirados dos textos medievais non se contemplan xa desde unha perspectiva museística, senón que se conciben como un instrumento ó servizo da depuración do castelanismo e da recuperación de solucións tradicionais desaparecidas da lingua oral polo empuxe do español¹³.

Finalmente, sobre todo nas dúas últimas décadas, o galego antigo revelouose como un instrumento ó servizo da creación neolóxica, especialmente no tecnolecto xurídico-administrativo.

5. CONCLUSIÓN

Tratamos de presentar aquí a evolución das ideas acerca de catro aspectos que entendemos centrais para a formación do estándar léxico.

Canto ó galego popular, cómpre dicir que, malia os esforzos de Saco, en xeral foi obxecto dunha avaliación negativa en todos os períodos da historia

¹³ Véxase, neste mesmo volume, o traballo de Moisés Barreiro e Fátima Rodríguez Ruibal.

do galego. Esta consideración mudou un tanto nas últimas décadas do século XX. Paradoxalmente, o recurso a procesos característicos do galego popular (vulgarismos) é tamén unha constante, nun primeiro momento desde unha perspectiva etnográfica, e logo desde presupostos rexeneracionistas.

Polo que se refire á avaliación da influencia do español, é tamén constante a adopción dunha perspectiva purista, cando menos no plano teórico, que acabou dando pé a unha espiral diferencialista. No tránsito á modernidade os cambios máis relevantes non están tan relacionados coa intensidade do purismo, que se mantén nunha progresión crecente, como nos recursos empregados para a depuración. Por outra banda, a actuación espontánea deixou paso ó control e á planificación.

Canto ó recurso ó portugués, apréciase tamén unha certa continuidade na súa consideración como ferramenta imprescindible para a repriminación e para a modernización do léxico. No terreo da práctica, a liña evolutiva apunta na dirección dunha apertura progresiva.

Finalmente, tocante ó aproveitamento do léxico antigo, apreciamos unha evolución que vai desde unha perspectiva museística ou arqueolóxica á súa explotación actual con fins neolóxicos.

BIBLIOGRAFÍA

1. Fontes primarias

- A Nosa Terra (1919): “Nota da redacción”, en “O miñado. Conto de Eça de Queiroz”, *A Nosa Terra* 83, 4.
- Balbín de Unquera, A. (1880): “¿Cómo deben cultivarse los dialectos?”, *La Ilustración Gallega y Asturiana* II, 28, 348-349.
- Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego*. Santiago: Universidade, 1978.
- Carballo Calero, R. (1966): *Gramática elemental del gallego común*. Vigo: Galaxia.
- Carballo Calero, R. (1974): “La constitución del gallego como lengua escrita”, *Verba* 1, 31-40.
- Carballo Calero, R. (1979): “Sobre a nossa língua”, en *Problemas da lingua galega*. Lisboa: Sá da Costa, 1981, 5-24.
- Carvalho Calero, R. (1981): “Pedagogía e lingüística”, en *Da fala e da escrita*. Ourense: Galiza Editora, 1983, 122-124.
- Comisión de Lingüística (Xunta de Galicia) [1980]: *Normas ortográficas do idioma galego*. Santiago de Compostela.

- Couceiro Freijomil, A. (1935): *El idioma gallego. Historia. Gramática. Literatura*. Barcelona: Casa Editorial Alberto Martín.
- Dieste, R. (1971): *A vontade de estilo na fala popular*. Discurso lido o día 18 de abril de 1970 na súa recepción pública por Don Rafael Dieste e resposta de Don Domingo García-Sabell. A Coruña: Edicións do Castro.
- Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega (1982): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma gallego*. Santiago: ILG / RAG.
- Lapa, M. Rodrigues (1973): “A recuperación literaria do galego”, *Grial* 41, 278-287.
- Lapa, M. Rodrigues (2001): *Cartas a Francisco Fernández del Riego sobre a cultura gallega*. Vigo: Galaxia.
- Losada Diéguez, A. (1930): “Encol da prosa gallega”, *Nós* 73, 2-8.
- Martelo Paumán, E. (1885): *Os afillados do demo. Conto*. A Coruña: Establecemento Tipográfico de J. Puga.
- Martelo Paumán, E. (1894): *Líricas gallegas*. A Coruña: Imp. de Viuda de Ferrer e Hijo.
- [Martínez Salazar, A.] (1888a): “En tela de juicio”, *Galicia. Revista Regional* II, 4, 159-167.
- [Martínez Salazar, A.] (1888b): “A uno, á outro y á todos”, *Galicia. Revista Regional* II, 6, 241-250.
- Pardo Bazán, E. (1888): “¿Idioma ó dialecto?”, en *De mi tierra*. A Coruña: Tip. de la Casa de Misericordia. Cito pola reprodución de Xerais (Vigo, 1984).
- Pereira, A. J. (1887): “Academia gallega”, *Galicia. Revista Regional*, I, 2, 105-108.
- Piñeiro, R. / C. Fernández de la Vega (1952): “Acraracións dos tradutores”, en J. Pokorny: *Cancioeiro da poesía céltiga*. Santiago: Bibliófilos Gallegos.
- Piñeiro, R. (1973): “Carta a don Manuel Rodrigues Lapa”, *Grial* 41, 389-402.
- Piñeiro, R. (1974): *Olladas no futuro*. Vigo: Galaxia.
- [Rodríguez] Rodríguez, M. (1892-1893): “Declinación gallega”, *Galicia. Revista Regional* I, 5 (11.1892), 267-275; 6 (12.1892), 335-345; 7 (01.1893), 385-390; 8 (02.1893), 461-469; 9 (03.1893), 525-528.
- Real Academia Gallega (1907): “Instrucciones para la redacción de papeletas para el Diccionario”, *BRAG* 11, 244-245.
- Real Academia Gallega (Comisión de Ortografía) (1909): “Ortografía gallega. Proposición. Dictamen”, *BRAG* 26, 46-47.
- Real Academia Galega (1971): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma gallego*. A Coruña.
- Risco, V. (1927): “Da renacemento gallega. A evolución do galego e os seus críticos”, *A Nosa Terra* 233, 9-10.

- Saco Arce, J. A. (1868): *Gramática gallega*. Lugo: Soto Freire.
- Saco Arce, J. A. (1876): “Poesía gallega contemporánea. Sus defectos más comunes”, *El Heraldo Gallego* III, 104, 3-5; 105, 9-11; 106, 17-18.
- Saco Arce, J. A. (1876b): “El habla gallega ¿es léngua, idioma ó dialecto?”, *El Heraldo Gallego* III, 133, 233-235.
- Seminario de Estudos Galegos (1933): *Algunbas normas pra a unificación do idioma galego*. A Coruña: Nós.
- Seminario de Estudos Galegos (1936): *Engádega ás Normas pra a unificación do idioma galego*. Santiago.
- Taibo, V. (1917): “Fala y-estética”, *A Nosa Terra* 28-29, 5-6.
- [Vaamonde Lores, F.] (1896): “Do idioma galego”, *Revista Gallega* II, 65, 3-4.
- Valladares, M. (1892): *Elementos de gramática gallega*. Galaxia-Penzol: Vigo, 1970.

2. Bibliografía citada

- Alonso Montero, X. (1970): *Constitución del gallego en lengua literaria. Datos de una problemática cultural y sociológica*. Lugo: Celta.
- Alonso Pintos, S. (2002): *Para unha historia do estándar galego: as propostas do período 1966-1980*. Madrid: UNED.
- Calero Vaquera, M. L. (1986): *Historia de la gramática española (1847-1920)*. Madrid: Gredos.
- Davies, C. (1986): *Rosalía de Castro no seu tempo*. Vigo: Galaxia.
- Fernández Rei, F. (1988): “Posición do galego entre as linguas románicas”, *Verba* 15, 79-107.
- Fernández Salgado, B. / H. Monteagudo (1995): “Do galego literario ó galego común. O proceso de estandarización na época contemporánea”, en H. Monteagudo (ed.): *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo: Galaxia, 99-176.
- Garvin, P. L. (1959): “The standard language problem: concepts and methods”, en P. L. Garvin (1964): *On linguistic method. Selected papers*. The Hague: Mouton, 153-158.
- Gómez Asencio, J. J. (1981): *Gramática y categorías verbales en la tradición española (1771-1847)*. Salamanca: Universidad.
- González Seoane, E. (1994): “Concepcións do galego estándar nos gramáticos galegos do século XIX”, en R. Lorenzo (ed.): *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas*. Vol. 6. Santiago: Fundación Barrié, 75-88.
- González Seoane, E. (1996): “O debate sobre a independencia do galego na última década do século XIX”, en R. Lorenzo / R. Álvarez (eds.): *Home-naxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*. Santiago: Universidade, 121-131.

- Hermida C. (1992): *Os precursores da normalización. Defensa e reivindicación da lingua galega no Rexurdimento (1840-1891)*. Vigo: Xerais.
- Hermida, C. (1996): “Galego e portugués durante o século XIX (1840-1891)”, en R. Lorenzo / R. Álvarez (eds.): *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*. Santiago: Universidade, 107-119.
- Joseph, J. E. (1987): *Eloquence and power. The rise of language standards and standard languages*. London: Frances Pinter.
- Kloss, H. (1967): “‘Abstand’ Languages and ‘Ausbau’ Languages”, *Anthropological Linguistics* 9, 29-41.
- Lodge, R. A. (1993): *French. From dialect to standard*. London / New York: Routledge.
- López, T. (1991): *Névoas de antano. Ecos dos cancioneiros galego-portugueses no século XIX*. Santiago: Laivento.
- Monteagudo, H. (1990): “Sobre a polémica da normativa do galego”, *Grial* 107, 294-316.
- Monteagudo, H. (1991): “A modernización do léxico galego en *Sempre en Galiza* e a norma léxica do galego culto actual”, en M. Brea / F. Fernández Rei (1991): *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Vol. 1. Santiago: Universidade, 293-320.
- Monteagudo, H. (1999): *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Monteagudo, H. (1995): *Ideas e debates sobre a lingua: Alfonso Daniel Rodríguez Castelao e a tradición galeguista*. Tese de doutoramento. Universidade de Santiago.
- Muljačić, ž. (1981): “Il termine ‘lingue distanziate apparentemente dialettalizzate’ e la sua rilevanza per la sociolinguistica romanza”, *SRAZ* 26, 1-2, 85-101.
- Sánchez Vidal, P. (2001): *Contribución ó estudio do proceso de codificación ortográfica e gramatical do galego: orientacións, conflito e fases do debate normativo*. Memoria de licenciatura. Universidade de Santiago.
- Santamarina, A. (1994): “Norma e estándar”, in G. Holtus / M. Metzeltin / C. Schmitt (eds.): *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Vol. VI, 2. Tübingen: Max Niemeyer, 66-79.
- Sarmiento, R. (1984): “Introducción” a Real Academia Española: *Gramática de la lengua castellana 1771*. Edición facsimilar da primeira edición. Madrid: Editora Nacional.
- Thomas, G. (1991): *Linguistic purism*. London / New York: Longman.